

9. Dilemmák

A következőkben nem a könyvet szeretném összefoglalni, hanem az általam aktuálisnak tartott magyarságpolitikai dilemmákat emelem ki, a problémakatalógust lezárva. Itt már értelmezési keret sem adok, csak a kérdések együttes tematizálására törekszem.

9.1. A határon túli magyar népesség fogyása 1918 óta tartó folyamat. A trianoni szerződéssel elcsatolt 3,5 milliós magyarság mára 2,5 millióra fogyatkozott. Ebben a népességvesztésben része van az anyaországba tartó migrációnak, az asszimilációnak, a holokausztnak, a természetes szaporodás visszaesésének.³⁰⁷ Ezzel együtt a kisebbségi magyarság társadalomstatistikai mutatói, társadalmi pozíciói – amelyben az 1950-es és 1960-as években állt be alapvető változás – a városi népességen belüli arány, illetve urbanizáltsága, iskolai végzettsége, foglalkozási szerkezete is jelentősen romlottak.³⁰⁸

Az utóbbi évtizedben ezek a folyamatok a migrációs lehetőségek kiszélesedésével tovább erősödtek. Kiderült, hogy ezek nem pusztán politikai kampányok következményei, hanem a társadalomszerkezet átalakulásának egymást erősítő folyamatai. A szlovákiai magyarság 1991–2002 közti 46 000 fős csökkenése döntően az asszi-

³⁰⁷ A széles körű szakirodalomból a legfontosabbak: Kocsis Károly: Magyar kisebbségek a Kárpát-medencében. In *Magyarok a világban. Kárpát-medence*. Főszerk. Bihari Zoltán, Ceba, Bp., 2000, 13–29., Varga E. Árpád: Az erdélyi magyar asszimiláció mérlege a XX. század folyamán. *Regio* 2002. 1. sz. 171–205., Gyurgyík László: *Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Kalligram, Pozsony, 1994, 209.

³⁰⁸ Az egyes országfejezetekben kiemelten kezelve Kocsis Károly–Kocsisné Hodosi Eszter: *Magyarok a határainkon túl. A Kárpát-medencében*. Tankönyvkiadó, Bp., 1991. 179. Szarka László: A városi magyar népesség számának alakulása a Magyarországgal szomszédos országokban (1910–2000). *Kisebbségkutatás* 2001. 4. sz. 57–67.

milációs folyamatokkal magyarázható.³⁰⁹ Ennek csak egytizedét teheti ki a természetes fogyás és a rejtett migráció. Ezzel szemben Romániában a 193 000 főnyi csökkenés oka kb. 40%-ban az ott élő magyarság természetes fogyása, 50%-ban a migráció és 10%-ban a nemzetiségváltás.³¹⁰ Jugoszláviában paradox módon az előzetes becsléseknél (90 000) kisebb mértékű, ötvenezres magyar népfogyatkozást mutatott ki a népszámlálás.³¹¹ Itt is a természetes fogyás (kb. 30 000 fő) és a döntően Magyarországra tartó migráció (20 000 áttelepült, és a 40 000 menekült egy része) a meghatározó oka a népességcsökkenésnek. A fentiekből nyilvánvaló, hogy itt olyan hosszú távú folyamatokról van szó, amelyek a közösségen belüli vagy anyaországi „magyarságmentő akciókkal”, politikai kampányokkal ke-

³⁰⁹ Gyurgyík László: A szlovákiai magyarság létszámcsökkenésének okai. In *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002*. Szerk. Gyurgyík László, Sebők László, TLA, Bp., 2003. 46–61.

³¹⁰ A népfogyatkozás okairól szóló színvonalas vita anyaga *Magyar Kisebbség* 2002. 4. sz. 3–110. Átfogó elemzést ad Horváth István: A 2002-es romániai népszámlálás előzetes eredményeinek ismertetése és elemzése. In *Népszámlálási körkép ... i. m.* 80–96. és Kiss Tamás: A romániai magyarság az 1992-es és 2002-es népszámlálások tükrében. Uo. 97–117. A két utóbbi szerző résztanulmányokból álló, a végleges népszámlálási eredményeket elemző és más szociológiai vizsgálatok tapasztalatait is felhasználó 500 oldalas kötete kiadás előtt áll.

³¹¹ Ennek két oka lehetett. Egyrészt a nem otthon tartózkodókat is összeírták. Másrészt az 1991-es népszámláláskor összeírt „jugoszláv” kategóriában is kb. 10 000 magyar „tűnhetett” el. Akik egy évtized múltán vagy magyaroknak vallották magukat, avagy mint migránsok vagy menekültek magyarként „konstituálódtak”. Lásd: Sebők László: A 2002-es romániai népszámlálás előzetes eredményeinek ismertetése és elemzése. In *Népszámlálási körkép ... i. m.* 118–134. Így érthető, hogy miért magyarországiak (Kulcsár László, Csanády András) vezetésével készítik Hargita és Kovászna megye fejlesztési koncepcióját. A helyzet megváltozására reményt adó pécsi tudományos program keretében készülnek a Kárpát-medencei régiók fejlesztési adottságait feltáró kötetek magyarországi és helyi szakemberek közös programjaként. A sorozat első kötete *Székelyföld*. Szerk. Horváth Gyula, MTA Regionális Kutatások Központja–Dialóg Campus, Budapest–Pécs, 2003, 452. (A Kárpát-medence régiói 1.)

zelni nem lehet. Magyarország a szomszédos országok társadalmi és gazdasági viszonyait érdemben nem tudja befolyásolni, hogy ezzel az ott élő magyarok egzisztenciális helyzete javulhatna. De ugyanígy nem állhatja útját a kisebbségi magyarság áttelepülésének sem. Hiszen maga is demográfiai problémákkal küzd, másrészt nem diszkriminálhatja a nem magyar állampolgár, magukat magyarnak valló áttelepülni akarókat. A magyar politikai osztály legfeljebb annyit tehet, hogy nem erősíti ezeket a folyamatokat. Ebben a vonatkozásban nagy dilemma az, hogy milyen jogon nem teszi még könnyebbé mindezt – az a magyar állam, amely két világháborút elvesztett – azoknak, akik a szüleinek és nagyszüleinek megkérdezése nélkül döntöttek a magyar többségű területek elcsatolásáról, a békeszerződések aláírásakor.

Hasonló dilemma – labdarúgó hasonlattal élve –, hogy Magyarország területet vagy embert fogó védekezésre rendezkedik be? Mi a fontosabb, pl. Szabadka, Szatmárnémeti, Marosvásárhely magyar többsége, Kolozsvár, Kassa, Ungvár stb. történelmi emlékkészlete vagy az egyes ott élő, magát magyarnak való egyén munkaeő-piaci, mobilitási-, családépítési stratégiájának megvalósíthatósága?

A népfogyatkozás mellett tovább gyöngült a kisebbségi magyarság társadalomszerkezeti és munkaeő-piaci pozíciója. Ez utóbbi az, amelyre, a tudásbevitelre épülő programokon keresztül, évtizedes távlatban a kisebbségpolitikai stratégiák és az anyaország magyarságpolitikája nagy hatással lehet. Ez segíthet abban, hogy saját régiójukban is megtalálhassák a maguk egyéni pályáját, vagy – ki kell mondani – ha a repatriálás mellett döntenek, akkor képzett munkaeő érkezzen Magyarországra. Ezzel együtt alapkérdés, hogy a kisvárosokba visszaszoruló magyar központok intézményei mennyiben lesznek az adott országon belül is modern és hatékony intézmények. A „pörgés”, a kreatív helyi programok vagy a „hagyományörzés”, a „Budapest-figyelés” határozza meg a helyi közszellemet – a gimnáziumban, a művelődési életben, az egyházakban stb. – például Somorján, Dunaszerdahelyen, Komáromban, Rimaszombatban, Királyhelmeceken, Nagydobronyban, Beregszászban, Székelyudvarhelyen, Csíkszeredában, Zentán.

9.2. A magyar kisebbségi közösségek elitjei, létrejöttek, a magyar nemzetépítésből való kiszakadásuk óta egyszerre három irányba próbálják *kapcsolatukat rendezni* és ennek keretében önálló entitásként jelen lenni: az anyaország (a magyar nemzetépítés), a többségi állam (egy-egy adott ország többségi nemzetépítése) felé, és saját közösségük társadalmi intézményeinek összeszervezése érdekében. Mindez a közösségi reprezentációnak tartott érdekvédelmi szervezeteken keresztül történik. Ez azonban az egész kérdéskört a politikai-hatalmi viszonyok mezőjében tartja. A pártok egymással csak mint politikai pártok működhetnek együtt. Ezért a kisebbségi magyar pártoktól – amelyek egyszerre saját országuk belpolitikai és pártpolitikai életének részesei, de ugyanígy óhatatlanul az anyaország pártpolitikai küzdelmei és megnyilatkozásai elől sem térhetnek ki – nem lehet elvárni, hogy ne mindenkor az aktuális hatalmi érdekviszonyoknak megfelelően döntsenek forrásokról, személyekről, stratégiákról. Ráadásul a kisebbségi politikai pártok igazából a parlamenti választásokon sem méretnek meg, hiszen táboruk etnikai szavazókból áll, tehát a magyar kisebbségi pártoknak nincs valós politikai visszajelző rendszerük. A kisebbségi töredéktársadalmakon belüli demokratikus akaratképződést sem a két világháború között, sem az utóbbi évtizedben nem sikerült megvalósítani. Ez tény. Ami mindig jelen volt, az az egység vágya, amelyet a magyar kisebbségi politikai pártokon belüli konszenzusteremtő személyiségek alkottak meg, illetve ezek hiányában sohasem jött létre. (Ez utóbbira példa a kárpátaljai és a vajdasági magyar közélet 1994 után.) Romániában Domokos Géza, majd Markó Béla látta el ezt az integratív szerepet. Szlovákiában jelenleg a különböző szerepek közötti kiegyezés a meghatározó: Bugár Béla, Csáky Pál, Világi Oszkár, Duray Miklós – érdekköreinek konszenzusa.

A „magyar egység” akarása legfőképp a többségi nemzet politikai pártjainak megosztásra törő (magyarság)politikájával szemben alakult ki még a húszas években. Csakhogy a kilencvenes években a közös magyar tömegkommunikációs térben létrejött jobb- és baloldali tagoltság és a változó budapesti kormányzatok magyarságpolitikai hálózatai is szétfeszítették a meglévő konszenzusokat, amelyek nem azonosak a demokratikus akaratképződés nyilvános

csatornáival. Ennek a pártpolitikai hatásnak semmiféle magyarországi önkorlátozással, politikai megállapodással nem lehet ellenállni, hiszen a politikai hasadások, hálók és árkok már a határon túl is létrejöttek. Az egyedüli hatékony technika a pártpolitikán túli, legitim, egyeztető szerkezetek létrehozása lehet egyesületi szövetségként vagy önkormányzati szövetségként. Az erre vonatkozó kísérletekről már szóltam.³¹² A magyarországi politikai osztálynak a határon túli magyarok autonómiatörekvéseinek elismerése mellett abban lehetne megegyeznie, hogy ha az egyes régiókban létrejönne – mint ahogy létrejött Szlovénia esetében a magyar kulturális önkormányzatiság, ahol nincs külön magyar politikai párt, csak kisebbségi képviselő – a társadalmi alrendszer képviselőit demokratikusan egybefogó testületek, akkor a forráselosztásban és az adott régió magyarságának képviselői tekintetében legitimként fogadják azokat. Ha ezek a testületek működnének, akkor lehetne magyarországi pártpolitikai szándékokat meghaladó társadalomépítő programokat megvalósítani, egy-egy régió sajátos fejlődési igényeinek megfelelően. Tehát az anyaországgal való kapcsolatok és a saját töredéktársadalom stabilizálása esetében a külön intézményes egyeztető szerkezet létrehozása lehet a hatékonyabb (és az európai kisebbségtörténet tapasztalatai szerint elkerülhetetlen) technika. (Magyarországiaként nem érzem magam hivatottnak megnyilatkozni a kisebbségi elitnek hatalmi önkorlátozó-belátásáról. Másutt születni nem előny, hanem kegyelmi állapot.)

Magyarország mint EU-tagállam a magyar kisebbségeknek a szomszédos államokban közösségként való integrálódása érdekében nem csak az autonómiatörekvések napirenden tartásával és nemzetközi elfogadtatásával, hanem legalább ennyire regionális politikák kidolgozásának támogatásával is segíthet. Ebben kulcskérdés

³¹² Legátfogóbban Salat Levente írásai vetik fel ezt a kérdést. Javaslat a romániai magyar kisebbségi társadalom intézményes keretének megreformálására. *Magyar Kisebbség* 2002. 1. sz. 218–226. Kisebbségi magyar jövőképek esélyei és buktatói Erdélyben. *Kisebbségkutatás* 2003. 3. sz. 547–573., Autonómiák évadja Erdélyben. *Krónika* 2004. január 10–11. 12–13.

a határ menti régiók létrehozása és a jól működő kistérségek kialakítása még azokban az országokban is, amelyek egyelőre nem tagjai az EU-nak. Ezért döntő, hogy Magyarország és az adott régió magyarsága milyen regionális fejlesztési terveket dolgoz ki a Csallóközre, a Bereg-vidékre, a Partiumra, a Székelyföldre és Észak-Bácskára.³¹³

Az előbbi okfejtés, amely a politikai mezők síkján mozgott, olyan értelmiségi gondolatmenet, amely a mindennapok szintjén lejátszódó folyamatoktól természetszerűleg elvonatkoztatott. A kisebbségi magyar eliteket fenyegető, bibói értelemben vett politikai hisztériázás, amelyben a „hamis realisták” és a „túlfeszült lényeglátók” harca az egész közösség önismeretének és realitásérzékének eltorzulásával járhat, sok dologra visszavezethető; ebből most csak egyet emelek ki: A budapesti magyarságpolitikai és a kisebbségpolitikai programokban két toposz szerepel jövőképként. Az egyik a szülőföldön való maradás és boldogulás, a másik pedig – közvetlen vagy közvetett megfogalmazásban – a nemzeti autonómia igénye. Ezek politikai szólamok, de a külmagyar életvilágokban a kisebb közösségek és az egyes egyének megnyilatkozásaiban a jövőképek három halmazát tapasztaltam.³¹⁴ Az első szint az *álom*: „szabaduljak meg a kisebbségi nyomorúságtól, a kettős tehertől, hogy két kultúrában is bizonyítanom kelljen”. „Ne kelljen állandóan magyarnak, szlováknak, romának lennem, legyen a nemzeti hovatartozásom csak az egyik emberi szerepem.” A második szint a *vágyaké*: „hagyjanak meg az én világomban, az én azonosságommal”. „Érvényesülhessenek, dönthessek saját ügyeimben, a saját kultúrámban, saját hagyományaimban, és örökíthessem tovább.” A harmadik szint pedig

³¹³ Ebben a témában a legnyilvánvalóbb a kisebbségi értelmiség/elit policy-döntésselőkészítő felkészületlensége. Erre meggyőző példa a Székelyföld fejlődési esélyei vita a *Magyar Kisebbségben* 2003. 2–3. sz. 5–81. vagy Pukkai László: *Mátyusföld I.* A Galántai járás társadalmi és gazdasági változásai 1945–2000. Fórum–Lilium Aurum, Komárom–Dunaszerdahely, 2000, 197.

³¹⁴ A Csorba Bélával és a beregszászi főiskolai hallgatókkal folytatott beszélgetések hívták föl erre a problémára a figyelmemet.

a *stratégia* kialakításáé. Hogyan valósíthatom meg magamat vagy alapozhatom meg a gyerekeim jövőjét? Hogyan szabadulhatok vagy szabadíthatom ki a gyerekeimet a kisebbségi léhelyzetből? S itt jön az egyre gyakoribb válasz a magyarországi áttelepedés, iskoláztatás formájában. Vagy ha léteznek, itt jöhetnek az adott országokon belüli érvényesülési „karrierépítési” tervek, modellek. Vannak ilyenek? Hol termelik ezeket?

Arról sem szabad azonban megfeledkeznünk, hogy stratégiákban, tudatos helyzetalakításban való gondolkodáshoz kell a középosztályosodó egzisztenciális háttér. Ezzel pedig a határon túli magyarság, éppúgy, mint a kelet-európai, balkáni társadalmak többsége nem rendelkezik. Életvezetése alapvetően a „túlélésre” irányul.

A jövőképek három szintje és a falusias magyarság elszegényedése egyszerre magában hordozza a kisebbségi társadalom megrekedésének és szimbolikus eszközökkel való hiszterizálhatóságának lehetőségét is. Ki ne akarna magyar állampolgárságot? Ki ne akarna autonómiát? Ki ne akarna a többségi nyelv és habituális világ megtanulásának és használatának terhétől megszabadulni? A magyarországi politikai osztály nagy felelőssége az, hogy ezzel a vágyrendszerrel mit is akar kezdeni. Ezzel ugyanis nem csak szimpatizánsokat, az áttelepülők révén szavazókat, a migrációtól való félelmek felkeltésével ellenszavazatokat lehet szerezni, hanem a kisebbségi közéleten belüli oda-vissza vitákkal a magyar kisebbségi társadalom instabilitását is állandósítani lehet.

9.3. A könyvben tudatosan kerültem, hogy a szomszédos országokban élő magyarok kérdését a *magyar nemzettudat problémáival* összekapcsoljam. Miközben két egymástól elválaszthatatlan kérdésről van szó. Adottként kell elfogadnunk a magyarság társadalmi tudáskészletét: a nemzeti függetlenségi hagyományokhoz, illetve az 1848 óta folyó nemzetépítéshez való viszonyokat, a Horthy- és a Kádár-korszak értelmezéseket, Trianon és a holokauszt érzelmi feldolgozatlanágát, a magyar államiságon belül és kívül élők sokféle azonosságtudatát és politikai kultúráját. Kisebbségtörténeti tapasztalat, hogy az eredményes nemzetkisebbségi érdekérvényesí-

téshez a mérsékelték és radikálisok rugalmas, egymást kiegészítő, de jövőképeiket illetően hasonló – kölcsönösen egymásra ható – megfontolásaik kellenek. Hogy ez mennyiben áll fönt a határokon túli magyar kisebbség körében, vagy mennyiben váltak átléphetlenné a politikai árkok és személyi ellenszenvrendszerek, külön meg lehet vizsgálni. Ugyanide tartozó dilemma, hogy a magyar kormányzatok magyarság- és szomszédságpolitikája mennyiben rugalmas és következetes egyszerre?³¹⁵ Itt szembe kell azzal nézni, hogy az utóbbi évtizedben a magyar politikában az elsődleges külpolitikai prioritás az euroatlanti csatlakozás volt. Várhatóan a következő nagy lépés az Európai Unió belüli pozícióépítés lesz, amely már elképzelhetetlen az eddig hiányzó köztes-európai és Kárpát-medencei regionális politikák kialakítása nélkül. Ebben a keretben Budapesten óhatatlanul újra fogják fogalmazni, mégpedig országonként a „magyar kérdést”. Itt a magyar jobb- és baloldal nagy dilemmája, hogy – a két világháború közti hagyományokat követve – elsősorban „elszakadt nemzetrészt” vagy „elnyomott kisebbséget” lát-e a határon túli magyarokban?³¹⁶ Avagy a magyar nemzet egy-egy, önmagát önállóan is megszervező részének tekinti, amely nem rendelkezik azonosságtudatának megőrzéséhez megfelelő esélyekkel és a párhuzamos nemzetépítések között hátrányos, köztes helyzetben van?

Hogyan, milyen nyelvet használva épül be mindez a magyar közgondolkodásba?

---

³¹⁵ Tölgyessy Péter: Egy többszámú politika esélyei. Mit tehetünk a kisebbségi magyarokért? *Magyar Nemzet* 1997. 62. sz. 13.

³¹⁶ Szabó Miklós: A szomszéd országokban élő magyarságért. Nostalgizálás helyett: új szellemű filozófiát. *Magyar Nemzet* 1993. 116. sz. 6.